

2002

$\beta \ddot{y} \text{ ' } ,, - \ddot{A} \acute{A} \pm : \grave{A} . 3 - \hat{A} \text{ }^0 \pm 1 \text{ }^1 \tilde{A} \ddot{A} \zeta \acute{A} \text{ }^1 \text{ }^0 \neg$
 $\beta \ddot{y} \text{ ' } \mu \text{ ' } \zeta \text{ }^1/4 - \text{ }^1/2 \pm \text{ }^0 \pm \ddot{A} \neg \ddot{A} . \text{ ' } \acute{A} \text{ } \text{¶} \pm \text{ }^1/2 \ddot{A} \text{ }^1 \text{ }^1/2 \text{ } \text{®}$
 $\beta \ddot{y} \grave{A} \mu \acute{A} \text{ }^- \zeta \text{ ' } \zeta : \text{ }^3 \acute{I} \acute{A} \acute{E} \pm \grave{A} \grave{I} \ddot{A} \zeta \grave{A} \acute{A} \grave{I} \text{ }^2 \text{ } \text{»} . \text{ }^1/4$
 $\beta \ddot{y} \acute{I} \grave{A} \pm \acute{A} \text{ }^3/4 . \hat{A} \grave{A} \grave{I} \text{ } \text{»} \mu \acute{E} \hat{A} \text{ }^1/4 \mu \ddot{A} \zeta \grave{I} \text{ }^1/2 \zeta \text{ }^1/4 \pm$
 $\beta \ddot{y} \tilde{A} \ddot{A} \pm \pm \acute{A} \text{ } \text{Ç} \pm \text{ }^- \pm \text{ } \text{Ç} \acute{A} \grave{I} \text{ }^1/2 \text{ }^1 \pm$

Katsaros, Vasilis

$\beta \ddot{y} \cdot \ddot{A} \pm \acute{A} \mu \text{ }^- \pm \text{ }^1 \mu \acute{A} \text{ }^1 \text{ }^0 \hat{I} \text{ }^1/2 \text{ } \text{œ} \mu \text{ } \text{»} \mu \ddot{A} \hat{I} \text{ }^1/2$

<http://hdl.handle.net/11728/7323>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΣΤΙΑ ΠΕΡΙΔΩΝ ΜΟΥΣΩΝ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ
«ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ»

ΑΝΑΤΥΠΟ

2ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Η ΠΕΡΙΑ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ
ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΚΑΤΕΡΙΝΗ 2002

Α΄ ΠΕΤΡΑ: ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Γύρω από τό πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς πόλεως μέ τό ὄνομα
«ΠΕΤΡΑ» στά ἀρχαία χρόνια

Στό Ἑγκυκλοπαιδικό Λεξικό τοῦ Ἐλευθερουδάκη, καί στό σχετικό λ., ἡ Πέτρα ὀρίζεται ὡς «Ἀρχαία πόλις τῆς Πιερίας κειμένη ἐντός τοῦ ὁμωνύμου στενοῦ Πέτρας, τό ὁποῖον σχηματίζεται μεταξύ τοῦ Β. Βραχίονος τῶν Καμβουνίων ὀρέων (Τιτάριον, Φλάμπουρον) καί τοῦ Ὀλύμπου καί διά τοῦ ὁποίου ἄγει ἡ ἀπό Ἐλασσόνος εἰς Κατερίνην ὁδός»¹. Τό λ. αὐτό τοῦ γνωστοῦ Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ εἶναι πολύτιμο γιατί συνοφίζει τίς ἀρχαῖες καί τίς νεότερες πληροφορίες πού ἐπισημάνθηκαν στό παρελθόν καί τίς συνάπτει στά τοπογραφικά δεδομένα τοῦ Κάστρου τῆς Πέτρας· καί οἱ μὲν ἀρχαιότερες πληροφορίες ἀνάγονται μάλλον στό πληρέστατο ἄρθρο τῆς Real Encyclopädie πού ὑπογράφεται ἀπό τόν Eugen Oberhammer², οἱ δέ νεότερες στίς εἰδήσεις περὶ τῆς τοπογραφικῆς καταστάσεως πού μᾶς παρέδωσε ὁ σπουδαῖος μελετητής τῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὀλύμπου καί τῆς Ἀκαρνανίας L. Heuzey³, ἀλλά καί στήν αὐτοψία τοῦ συντάκτη.

Ἀπό τό σύνολο τοῦ ὕλικοῦ τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἀλλά καί τῆς ἱστορικῆς τοπογραφίας, πράγματα πού γνωρίζουμε ἀρκετά

1. Ἐλευθερουδάκη Σύγχρονος Ἑγκυκλοπαιδεία μετά πλήρους λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔκδ. τρίτη, τόμ. 10, σ. 645.

2. Βλ. Eugen Oberhammer, Petra, στό Paulys - Wissowa - Kroll, RE XXXVII (1937), στ. 1165-1168.

3. L. Heuzey, Le Mont Olympe et l' Acarnanie, Paris 1869, σ. 145-153.

καλά από τά γεγονότα τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου πού διαδραματίστηκαν στήν περιοχή, τόσο ἀπό τίς συναφεῖς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων ιστορικῶν⁴, ὅσο καί ἀπό τήν ἐκμετάλλευσή τους ἀπό τή σύγχρονη ιστορική ἐρευνα⁵, συνάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ἡ Πέτρα δέν ἦταν μιά ὀργανωμένη – τειχιωμένη πόλη τῆς Πιερίας κατά τήν ἀρχαιότητα καί τούς ρωμαϊκούς χρόνους, ἀλλά, κατά τή γνώμη μας, ἦταν πιθανότατα μιᾶς στρατιωτικῆς σημασίας ὀχυρή τοποθεσία στό πρός ἀνατολᾶς στόμιο τῶν στενῶν τοῦ δρόμου πού ὀδηγοῦσε στό Πύθιο καί τήν Ἐλασσόνα, καί ἦταν ἓνα σημαντικό πέρασμα ἐπικοινωνίας τῆς Πιερίας καί τῆς Θεσσαλίας, ὅπως ἐπιβεβαιώνεται τόσο ἀπό τήν ιστορικοτοπογραφική ἐρευνα, ὅσο καί ἀπό εὐρήματα πού σηματοδοτοῦν τήν ὑπαρξη τοῦ δρόμου ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, πρός τήν Ἐλασσόνα⁶, ὅπως εἶναι τό μέχρι πρόσφατα ἄγνωστο πρωτοβυ-

4. Βλ. Titus Livius, Ρωμαϊκή Ἱστορία, ἔκδ. Paul Jal, τόμ. XXXII, Paris 1976, σ. 77-84 (XXXIV, 26· XLIV, 32). Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι (Αἰμίλιος Παῦλος), ἔκδ. K. Ziegler, II, 1, Lipside 1964, σ. 195 κ.ε. Βλ. ἐπίσης Παν. Κ. Γυιόκα, Περσεύς, ὁ τελευταῖος βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 268-276, 279 σημ. 24, 285 σημ. 33-34, 335 σημ. 358-364, ὅπου καί λεπτομερειακή τοπογραφική ἐξέταση μέ τήν ἀντίστοιχη βιβλιογραφία καί ἀναπαραγωγή τῶν χαρτῶν πού συνοδεοῦν τίς ἐργασίες τῶν Heuzey, Kromayer καί Ἀναγνωστοπούλου στό τέλος τοῦ βιβλίου. Βλ. ἀκόμη Joh. Kromayer, Antike Schlachtfelder in Griechenland, τόμ. II, σ. 305· Θ. Χ. Σαριζάκη, Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος. Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου (βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 64-77 καί ἰδίως, σ. 69, 70:71, ὅπου καί ἀναφορές στίς βασικές πηγές· Παναγ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία [Ἔστία Πιερίδων Μουσῶν ἐν Κατερίνῃ], Θεσσαλονίκη 1971, σ. 107-113.

5. Βλ. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καί μνημείοις σωζομένοις, τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1896 [φωτ. ἀνατ. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ἀρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν - 1], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 158. Πρὸβλ. Παν. Κ. Γυιόκα, Περσεύς, σ. 269-270, 273-274, 275 σημ. 19. Ἄνας Π. Ἀβραμέα, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολή εἰς τήν ιστορικήν γεωγραφίαν [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, 27], ἐν Ἀθήναις, σ. 84 καί σημ. 5. Paul Magdalino, The History of Thessaly, 1266-1393, δακτυλ. διδ. διατριβή, London 1976, σ. 107.

6. Γιά τή θέση τοῦ ἀρχαίου Πυθίου βλ. Ἄντ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀνασκαφαί καί ἐρευναι ἐν Θεσσαλίᾳ καί Μακεδονίᾳ κατά τά ἔτη 1913 καί 1914, ΠΑΕ 1914, σ. 205-206. Πρὸβλ. Ν.Δ. Παπαχατζῆ, Ἡ σημερινὴ θέση τῆς τοπογραφικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας (Ἐπόμνημα στό χάρτη τῆς Θεσσαλίας), Θεσσαλικόν Ἀρχαιολογικόν Περιοδικόν Δημοσίευμα, Ἐπιστημονικόν Ὅργανο τῆς Φιλαρχαίου Ἐταιρείας

ζαντινό όροθέσιο⁷.

Ἄπό τό πηγαῖο ἀρχαῖο ὕλικό δύο πληροφορίες παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον: α) ἓνα χωρίο ἀπό τά ἀποσπάσματα τοῦ Εὐριπίδη⁸ (τό ὅποιο δέν φαίνεται νά ἔχει ἀπασχολήσει καθόλου τούς περί τήν Πιερίαν ἀσχολουμένους) ἀναφέρει «Πιερίαν τε Πέτραν χρυσήλατον», ὅπου ἡ αἰνιγματική ἐρμηνεία θά μποροῦσε ἴσως νά σχετιστεῖ καί μέ τήν ὀνοματοθεσία τῆς Πέτρας, β) τό γνωστό χωρίο («βιάσασθαι τά στενά κατά τήν Πέτραν») ἀπό τή *Βιβλιοθήκη* τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτη εἶναι σημαντικό νά ἐπισημάνουμε ὅτι γνωρίζει καί παραθέτει ὁ βυζαντινός γνώστης τῆς Γεωγραφίας στό Βυζάντιο Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος¹⁰.

Στά Παλαιοχριστιανικά χρόνια δέν ἔχουμε μαρτυρίες γιά τήν τοπωνυμία Πέτρα καί αὐτό ἐξηγεῖ ἴσως τόν ἀνοιχτό χαρακτήρα τῆς κοινωνίας στήν περιοχή τῆς Πιερίας αὐτή τήν ἐποχή, πού εὐνοεῖ τήν

Βόλου, τόμ. Β', Βόλος 1959, σ. 18 καί χάρτη τῆς Ἀρχαίας Θεσσαλίας μέ «σχέδιο βασισμένο στόν τοπογραφικό χάρτη τοῦ F. Stählin (Das hell. Thess. 1924), μέ ἐλάχιστες ἀπό τίς παρεκλίσεις τοῦ E. Kirsten (Philippson, Die griech. Landsch. I, 1, 1950) καί μέ μερικές συμπληρώσεις ἀπό κοινούς γεωγρ. χάρτες». Γιά τήν Ἐλασσόνα βλ. ὅ.π., σ. 9. Πρβλ. Ἄντ. Ἀρβανιτοπούλου, ὅ.π., σ. 150-153. Joh. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia [Tabula Imperii Bizantini 1]*, Wien 1976, σ. 153 [= *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, Ἀφιέρωμα στή Βυζαντινή Θεσσαλία* 12 (1987) σ. 50-52]. Χρήσιμοι ὁδηγοί γιά τή γνωριμία μέ τό χώρο παραμένουν ἀκόμη ὁ ὁδηγός τῆς Νέας Ἑλλάδας, πρόλογος, Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδη, Βόλος 1913, σ. 64-72 καί Ἀρχαιολογικός καί Τουριστικός Ὁδηγός Θεσσαλίας, ἐκδ. Ὁμηρος, πρόλογος Βαγγέλη Σκουβαρά, σ. 278-280.

7. Ἡ ἐπιγραφή δημοσιεύθηκε ἀπό τόν Fritz Gschnitzer, *Eine Spättrömische grenzschrift aus Thessalien (Tafel XXXIV-XXXV)*, *Demetrias* 5 (1987) 339-351. Τά λίγα σημεῖα τά ὅποια ὁ ἐκδότης δέν μπόρεσε νά διαβάσει ἰκανοποιητικά ἔχουν ἤδη συμπληρωθεῖ καί ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στόν 4ο ἢ 5ο μ.Χ. ἴσως εἶναι πρόωμη. Πάνω στό θέμα ἐλπίζω νά ἐπανέλθω μελλοντικά.

8. *Fragmenta Alexandri* 63, 10 (*Fragmenta* 26, 9): Bruno Snell, *Euripides Alexandros und Andere Strassburger Papyri mit Fragmenten griechischer Dichter [Hermes, Zeitschrift für Klassische Philologie, Einzelschriften, Helt 5]*, Berlin 19 σ. 20(63). Ἡ ἄποψη ὅτι τό οὖσ. *πέτραν* θά μποροῦσε νά γραφεῖ Πέτραν μοῦ φαίνεται ὄλο καί πιό ἀδύνατη. Εὐχαριστῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή τόν βυζαντινολόγο Βαγγέλη Παπαθανασίου γιά τήν προσοχή πού μοῦ ἐπέστησε πάνω στό συγκεκριμένο χωρίο.

9. Βλ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη* 31.11. 1, 14· Πρβλ. *RE XXXVII* (1937) 167.

10. Βλ. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *De Sententiis* 374, 2.

ἐγκατοίκηση στά παράλια καί τήν ανάπτυξη μιᾶς ἀνοικτῆς οἰκονομίας. Σέ συνδυασμό μάλιστα μέ τή διαπίστωση ὅτι τά Στενά τῆς Πέτρας ἦταν περισσότερο φυσικό ὄχυρό καί λιγότερο τόπος γιά ἐγκατάσταση πληθυσμοῦ μέ περιφρούρηση ἐρμηνεύεται ἡ ἀπουσία τῶν ἀναφορῶν ἀκόμη καί ἀπό τό περίφημο ἔργο *Περί Κτισμάτων*¹¹ τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου. Ἡ ἔλλειψη παλαιοχριστιανικοῦ ὑλικοῦ, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἀπό τήν προανασκαφική ἐρευνα τοῦ χώρου¹² θέτει τά ἀκόλουθα προβλήματα πού πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσουν, ἔστω καί κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ χρόνου. Τά προβλήματα αὐτά εἶναι τά ἑξῆς:

α) Πότε ἐμφανίζεται ὡς ὄχυρωμένος οἰκισμός (κάστρο) ἡ Πέτρα;
β) Σέ ποιά τοπογραφική θέση ἀναφέρονται οἱ βυζαντινές πηγές ἀπό τόν 10ο αἰώνα καί ἔξῃς;

γ) Πῶς ἐξελίσσεται ἡ ἐκκλησιαστική δικαιοδοσία τῆς Ἐπισκοπῆς Πέτρας καί ποιές ἦταν οἱ ἱστορικές περιπέτειές της;

δ) Πότε ἰδρύεται ἡ μονή «παρά τήν Πέτραν»;

ε) Ὑπάρχει συνέχεια μετά τήν ὀθωμανική κατάκτηση; καί

στ) τό σημαντικότερο, πότε ὀρίζεται ἡ καταστροφή καί τό τέλος τοῦ βυζαντινοῦ - μεσαιωνικοῦ κάστρου, πού σηματοδοτεῖ καί ἐρμηνεύει τή νέα κατάσταση, τήν ὁποία γνωρίζουμε πολύ καλύτερα ἀπό τό 1534 καί ἔξῃς, ὅταν μετατοπίζεται πιά ἡ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου, καί σέ ὅλη τήν ἱστορική διαδρομή στούς τελευταίους αἰῶνες;

Ἡ ἴδρυση - ὀργάνωση τοῦ Κάστρου

Ἔχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ οἱ ἱστορικές περιπέτειες τῆς Πιερίας

11. Βλ. Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, ἔκδ. J. Haury, Opera Omnia, VI (μέ διορθώσεις καί προσθήκες ἀπό τόν G. Wirth), Lipsiae 1964 (=μτφρ. στά Νέα Ἑλληνικά Σοφίας Κοκκίνου-Μανιά καί Ἀπ. Τσαφερόπουλου, Προκοπίου Καισαρέως, *Περί Κτισμάτων*, Ἀθήναι 1996). Μόνο τό φρούριο Μουσεῖον ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἔκδ. J. Haury, σ. 118, στίχ. 52 (=ἔλλην. μτφρ. σ. 258) τό ὁποῖο ταυτίζεται μέ τό Μουσεῖον τοῦ Ὀλύμπου, πού μνημονεῖ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος. Πρβλ. Π. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία, σ. 44-45. Ἡ ἐρευνα δέν ἔχει ἀποφανθεῖ ἀκόμη γιά τό πού θρισκόταν τό φρούριο (βλ. Ἀγγελικῆς Κωνσταντακοπούλου, Ἱστορική Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, 4ος-6ος αἰῶνας, Πάννεια 1984, σ. 252. Πρβλ. Θ. Ν. Παλαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 37. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115).

12. Βλ. Θ. Ν. Παλαζώτου, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39-40.

ἀπό τόν 3ο ἕως τόν 6ο μ.Χ. αἰ.¹³ καί εἶναι φαινόμενο ἀρκετά μελετημένο ἢ μετατροπή τῆς ἀνοικτῆς ἐμπορευματικῆς κοινωνίας σέ κλειστή γεωργική κατά τούς λεγόμενους «σκοτεινούς αἰῶνες» πού ἀκολούθησαν τήν ἀκμή τῆς αὐτοκρατορίας τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ¹⁴.

Ἡ μετατόπιση τῶν ἐγκαταστάσεων ἀπό τά πεδινά στίς ὄχυρές τοποθεσίες καί ἡ ὀργάνωση τῶν οἰκισμῶν ὡς πόλεων - κάστρων εἶναι φαινόμενο πού σηματοδοτεῖ τή μετάβαση ἀπό τήν ἀρχαία παράδοση γιά τήν ὀργάνωση τῶν πόλεων στή μεσαιωνική¹⁵. Ἡ Πέτρα συνεπῶς δέν μποροῦσε νά ἀποτελέσει ἐξάριση. Συγκέντρωσε τούς ἀγροτικοποιμενικούς οἰκισμούς τῶν γύρω περιοχῶν στήν κλειστή ὀργάνωση τοῦ κάστρου της, τό ὁποῖο ἀποκτᾷ τήν ὀχύρωσή του μέσα σ' αὐτούς τούς αἰῶνες, ὥστε τόν 10ο αἰῶνα νά ἐμφανίζεται ὡς πόλη-κάστρο, στό ὁποῖο ἀσφαλῶς ἐδρεύουν τόσο οἱ στρατιωτικοπολιτικές ἀρχές ὅσο καί ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχή¹⁶.

13. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115.

14. Βλ. Τηλ. Κ. Λουγγή, Ἐπισκόπηση Βυζαντινῆς Ἱστορίας 324-1204, [Μελέτες ΚΜΕ, ἐκδ. Σύγχρονη ἐποχή, Ἱστορική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1989, σ. 122-124. Βλ. ἐπίσης Δ. Ι. Πάλλα, Ἡ Παναγία τῆς Σκριποῦς ὡς μετάπλαση τῆς παλααιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς σέ μεσαιωνική βυζαντινή, *ΕΕΣΜ* 6 (1976-1977) 3-6 [= Δ. Ι. Πάλλα, Συναγωγή μελετῶν βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας (τέχνη-λατρεία-κοινωνία), τόμ. Β', Ἀθήνα 1987-1988, σ. 569-572]. Χ. Μπακιρτζής, Ἡ ἡμέρα μετά τήν καταστροφή στοὺς Φιλίππους, *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνούς Συμποσίου «Ἡ Καθημερινή ζωὴ στό Βυζάντιο»*, Ἀθήνα 1989, σ. 695-710.

15. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115 καί σημ. 7-8, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Tel. C. Loungis, Some Gaps in a Social Evolution Theory as Research Directions, στὸν τόμο «Οἱ Σκοτεινοὶ αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου (7ος-9ος αἰ.)» [ΕΙΕ/ΒΕ Διεθνή Συμπόσια 9], Ἀθήνα 2001 σ. 411-420. Μαρία Γερολυμάτου, Ἐμπορική δραστηριότητα κατά τούς σκοτεινοὺς αἰῶνες, ὅ.π., σ. 347-365 καί John Haldon, Byzantium in the Dark Centuries: Some Concluding Remarks, ὅ.π. σ. 455-462, ὅπου καί ἡ πρόσφατη βιβλιογραφία.

ΑΙ. Každan, Polis and Kastron in Theophanes and in some other Historical Texts, *ΕΥΨΥΧΙΑ. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* [publications de la Sorbonne, Université de Paris I - Panthéon - Sorbonne, Série *Byzantina sorbonensia* -16], II, Paris 1998, σ. 345-360.

16. Σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης Συνόδου [βλ. V. Laurent, L'oeuvre canonique de Consil in Trullo (691/692) source primaire du droit de l'Église orientale, *REB* 23(1965) 7-41] ἐκκλησιαστικές καί πολιτικές ἀρχές ἔπρεπε νά ἐδρεύουν στό ἴδιο κέντρο (κανόνας λη' ἐκδ. *Mansi*, XI, 960-961). Τέτοια ὀργανωμένα κάστρα

Ἡ ἀναγραφή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας στό ἐκκλησιαστικά τακτικά καί ἡ «τάξις» αὐτῆς

Γιά τήν ἐκκλησιαστική ἀρχή τῆς περιοχῆς, τήν ἐπισκοπή Πέτρας¹⁷, οἱ εἰδήσεις μας εἶναι σταθερές ἀπό τά ἐκκλησιαστικά τακτικά (τίς Notitiae Episcopatum)¹⁸, πού παρουσιάζουν τήν ἀκόλουθη εἰκόνα καί γιά τήν τάξη τῆς ἐπισκοπῆς:

1) Τό τακτικό ἀριθ. 7.

Τό τακτικό ἀριθ. 7 τῆς ἐκδόσης Darrouzès εἶναι τό ἀρχαιότερο «τακτικό», στό ὅποιο ἀναφέρονται οἱ ἐπισκοπές τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Θεσσαλονίκης¹⁹ τό τακτικό προλογίζεται ἀπό τόν πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό, ἴσως ἀπό τήν πρώτη του πατριαρχεία (901-907)²⁰. Στό τακτικό αὐτό ὁ Πέτρας κατέχει τή ζ' θέση στήν

στήν περιοχή τῆς Πιερίας ἀναδεικνύουν στίς μέρες μας οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές (βλ. σχετικά Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115 σημ. 8).

17. Γιά τήν ἐπισκοπή Πέτρας βλ. βιβλιογραφία στό βιβλίον τοῦ Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπῶν καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος [ΕΕΘΣΠΘ τόμ. 22, Παράρτημα 25], Θεσσαλονίκη 1979, σ. 299. Βλ. ἐπίσης Jean Darrouzès, Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris 1981, σ. 68-69, 152 καί σημ. 2, 278-279, 316-317, 358, 420. Ν. Π. Δελιαῖ, Ἐπισκοπικά Κοζάνης, Κοζάνη 1972, σ. 3 σημ. 1. Οἱ ἐργασίες τῶν: Ζήση Μπέλλου, Οἱ ἐπισκοπές Πέτρας καί Κίτρους κατά τόν κώδικα Ζάβορδας 1534/1692, *Ἡ Πιερία 1*, σ. 259-267· Θεοκλήτου Φιλιππίου, Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαί καί ἐπίσκοποι (1833-1960), *Θεολογία* 31 (1960) 238-250 καί Ἀθαν. Ἀγγελοπούλου, Ἡ συμβολή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας εἰς τά ἐθνικά καί ἐκπαιδευτικά προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου - (1890-1896), *Μακεδονικά* 14 (1974) 64-83 ἀναφέρονται στή μεταβυζαντινὴ καί νεότερη ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς. Βλ. καί Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 433, 435, 439.

18. Βλ. J. Darrouzès, ὅπως στήν προηγούμενη σημείωση. Βλ. ἐπίσης Ο. Tafrafi, Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913 (=φωτοαν. ἀνατ. *Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ἀρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν*, 3], Θεσσαλονίκη 1993, σ. 90-93. T. L. Fr. Tafel, De Thessalinica eiusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839 [=φωτοαν. ἀνατ. *Variorum Reprints*] σ. 55-57, 61-62.

19. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum, σ. 69, 269, 278-279. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, δακτυλόγραφη διδ. διατριβή, Ἀθήνα 1984, σ. 57 καί σημ. 1. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, σ. 39 σημ. 1. Vassiliki Kravari, Villes et villages, σ. 314-315 σημ. 1.

20. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum, σ. 270.

τάξη τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Θεσσαλονίκης, μητρόπολη στήν ὁποία ὑπάγονται δώδεκα ἐπισκοπές²¹. Ἡ χειρόγραφη παράδοση (τά χειρόγραφα δηλαδή πού μᾶς παραδίδουν τό τυπικό αὐτό) ἀντικατοπτρίζεται σέ δώδεκα κώδικες πού διακρίθηκαν σέ δύο ὁμάδες ἀπό τόν μακαρίτη πιά, π. Jean Darrouzès²². Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ἐμφανίζεται σέ τρία ἀπό τά δώδεκα χειρόγραφα²³. Σέ δύο ἀπό αὐτά τά χειρόγραφα ἡ ἐπισκοπή Πέτρας κατέχει τή ζ' θέση καί στό χειρόγραφο τῆς Ἐκκλησίας τήν θ' ἐπί τοῦ συνόλου τῶν δώδεκα ἐπισκοπῶν²⁴. Ἐπομένως ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ὑπῆρχε πρό τῶν ἐπισκοπῶν Ἐρμούλων (-ίων, μτγν. Ἄρδαμερίου)²⁵, Ἰερισσοῦ²⁶, Λιτῆς καί Ρεδίνης²⁷, Λυκοστομίου ἤτοι Θεσσαλικῶν Τεμπῶν²⁸ καί Βαρδαριωτῶν ἤτοι Τούρκων (πού τόσο ἀπασχόλησε τήν ἔρευνα)²⁹.

2) Τό τακτικό ἀριθ. 10.

Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας στό τακτικό ἀριθ. 10 μᾶς παραδίδεται ἀπό χειρόγραφο πού μᾶς διέσωσαν τή νομική παράδοση τοῦ 14ου αἰῶνα³⁰, αὐτή ἀκριβῶς τήν παράδοση πού μᾶς εἶναι γνωστή καί ἀπό τήν «Διατύπωσιν» πού ἀποδίδεται στόν αὐτοκράτορα Λέοντα Στ' τόν Σοφό³¹.

21. Ὁ.π., σ. 278-279, ἀριθ. 16. 296-298.

22. Ὁ.π., σ. 58-62.

23. Ὁ.π., σ. 68-69. Τά τρία χειρόγραφα εἶναι: τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου 380 (σ. 529-533), τῆς Μονῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας 88 (φφ. 404-407) καί τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης 23 (φφ. 372-385, 386).

24. Βλ. σχετικό πῖνακα στό βιβλίο τοῦ J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 68, ἀριθμ. 303.

25. Πά τήν ἐπισκοπή Ἐρμούλων, μτγν. Ἄρδαμερίου βλ. Ἄπ. Γλαβίνα Ἀρχιερεῖς τῆς ἐπισκοπῆς Ἄρδαμερίου, *Μακεδονικά* 20 (1980) 9-28.

26. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 68, 69, Not. 7. 305.

27. Ὁ.π., σ. 68-69, 152, Not. 7. 306.

28. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 57-79.

29. Ὁ.π., σ. 59 σημ. 1, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

30. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 307-339, ἰδίως σ. 96-98, 307-308. Ο Taffrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, σ. 90-94. Θ. Παπαζώτου, ὁ.π. Vassiliki Kravari, ὁ.π.

31. Βλ. H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum*, 1901 München [Abh. der Philosophisch-philologischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 21], σ. 552, 557. Βλ. καί V. Grumel, *Les Régestes des actes du Patriarchat de Constantinople*, I. 2 ἀριθ. 598· V.

Τὴν ἴδια σειρά στήν τάξη τῶν μητροπόλεων ἐμφανίζει ἡ Θεσσαλονίκη τὴν ἴδια ἀκριβῶς θέση (ζ') κατέχει ὁ ἐπίσκοπος Πέτρος σέ σύνολο ἔνδεκα ἀπό τίς δώδεκα ἐπισκοπές³² (λείπει ἡ ἐπισκοπή Λυκοστομίου)· ἐπομένως ἡ ἐπισκοπή Πέτρος τόν 10ο αἰ. παρουσιάζεται σταθερή.

3) Τό τακτικό ἀριθμ. 13.

Τό τακτικό ἀριθμ. 13³³ χρονολογεῖται στόν 10ο αἰώνα. Ἡ ἐπισκοπή Πέτρος ἐμφανίζεται στόν 6' πληρέστερο κατάλογο πού περιλαμβάνει δώδεκα ἐπισκοπές τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης³⁴ ὁ α' κατάλογος περιλαμβάνει ὀκτώ καί ἡ ἐπισκοπή Πέτρος δέν ἐμφανίζεται³⁵. Ἡ θέση τῆς ἐπισκοπῆς εἶναι σταθερή (ζ') στήν τάξη τῶν ἐπισκοπῶν. Παρατηρεῖται ὅμως μιά ἀλλαγὴ στόν τίτλο της: «Πέτρος, ἦτοι Σαγουνδαλείας»³⁶. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή συντελέστηκε ἀπό τόν 10ο ἕως τόν 12ο αἰώνα³⁷. Ἴσως μετὰ τίς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βασιλείου Β' ἀλλάξει γενικά ἡ μεταχείριση στά ἐκκλησιαστικά πράγματα τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ἡ ἐπισκοπή Πέτρος ὅμως δέν ἀνῆκε σέ ἐκεῖνες πού παραχωρήθηκαν στήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδος³⁸.

Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν Σαγουνδάτων

Τό πρόβλημα πού ἀνακύπτει εἶναι ἡ σύσταση πιά τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς καί ἡ σχετική συζήτηση πού ἐτέθη

Laurent, Les Corpus des sceaux de l' empire byzantin, No1, Paris 1963. σ. 513. Πρὸβλ. Νικ. Ἰωάν. Δόδα, Σλαβικὲς ἐπιδρομές καί ἀναφορές γιὰ τὴν Πιερία καί τὴν τοπικὴ ἐκκλησία κατὰ τίς βυζαντινὲς πηγές, *Η Πιερία 1*, σ. 57.

32. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 317.

33. "Ο.π., σ. 353-372. Βλ. καί Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 60-62. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, ὀ.π. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, ὀ.π.

34. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 371, Not. 13, Appendix 2. 822-833.

35. "Ο.π., σ. 358, ἀριθ. 16(17) 223-233.

36. "Ο.π., σ. 371. 828.

37. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, σ. 39 σημ. 1.

38. Βλ. σχετικά Εὐανθίας Κωνσταντίνου-ἡ Τέγου - Στεργιάδου, Τὰ σχετικά μέ τὴν ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας αἰγίλλια τοῦ Βασιλείου Β' [*ΒΕΙΑΦΣΠΘ*, Παράρτημα ἀριθ. 1], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 58, καί Παράρτημα II (Benešević), σ. 549, στίχ. 10-11.

μέ τήν προσθήκη τῆς Σαγουδανείας στόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς, ἡ ὁποία διαβάστηκε ἀρχικά σέ ἔγγραφο τοῦ 1295³⁹ ὡς ἐπισκοπή Λαγουδανείας⁴⁰ καί συμπαρέσυρε τόν Θ. Παπαζῶτο σ' ἕναν ἄλλο συσχετισμό μέ τήν ἐπωνυμία τοῦ «κατεπάνω Λαγγουβαρδίας»⁴¹, τό λάθος τοῦ ὁποίου ἐπισήμανε ἡ Ἄλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα⁴².

Τί σημαίνει ὅμως ὁ ὄρος *Σαγουδανείας*; Ἄναμφίβολα ὁ συσχετισμός πρέπει νά γίνει μέ τή Σκλαβηνία τῶν Σαγουδάτων (μήπως τό ὄρθο εἶναι καλύτερα Σαγουδατεία;), Σλάβων ἐποίκων πού τοποθετοῦνται «στά νότια τῶν Δρογουδιτῶν»⁴³, ἕνα ἄλλο πολυάριθμο σλαβικό φύλο πού τοποθετεῖται στήν περιοχὴ τῆς Βέροιας⁴⁴. Αὐτά τά φύλα μαζί μέ τούς Βελζῆτες (στή βόρεια Μακεδονία)⁴⁵, τούς Βελεγεζῆτες (πού ἐγκαταστάθηκαν στή Θεσσαλία)⁴⁶ καί τούς Βαῖουνίτες (τῆς

39. Βλ. Fr. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948, ἀριθ. ἐγγρ. 59/60· πρβλ. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos - D. Papachryssanthou, *Actes de Lavra*, II, Paris 1977, ἀριθ. ἐγγρ. 75. Βλ. καί J. Dargouzes, *Notitiae Episcopatum*, σ. 108.

40. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, *Μεσαιωνική τοπογραφία*, σ. 39.

41. Ὁ.π., σ. 40 σημ. 4, ὅπου καί ἡ ἱστορία τοῦ ζητήματος καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

42. Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, *Ἡ Πιερία*, σ. 123-124 καί σημ. 44.

43. Βλ. J. Dargouzes, *Notitiae Episcopatum*, σ. 152 σημ. 2. Γιά τούς Σαγουδάτους βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, *Τί πράγματι ἦσαν οἱ σκλαβηνοί (=asseciae) ἐποικοὶ τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης (Δρογουδίται - Ρυγχίνοι - Σαγουδάτοι)*, [Μικρευρωπαϊκές (ἤτοι Βαλκανικές) Μελέτες - 4], Θεσσαλονίκη Ἰούλιος 1971, σ. 126-129, ὅπου καί χάρτης στόν ὁποῖο οἱ Σαγουδάτοι τοποθετοῦνται <ὄρθά> δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης, στόν κάμπο τῆς Πιερίας. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι τά σλαβικά φύλα ἀπομακρύνονται ἀπό τά γύρω βουνά πού ὀρίζονται ἀπό τήν ἐπισκοπική δικαιοδοσία τῆς Πέτρας. Γιά τούς Σαγουδάτους βλ. ἐπίσης Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις στή Μεσαιωνική Ἑλλάδα*. Γενική Ἐπισκόπηση [*Ἴδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν*], Ἀθήνα 1993, σ. 39 καί σημ. 34, σ. 43. Γενική βιβλιογραφία περὶ σλαβικῶν φύλων βλ. καί στό βιβλίο τοῦ Γ. Θεοχαρίδη, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατά τούς Μέσους χρόνους (285-1354)*, [*Μακεδονική Βιβλιοθήκη*, 55], Θεσσαλονίκη 1980, σ. 180-183. Βλ. καί παρακάτω, σημ. 50.

44. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 39, 42-43. Γιά τούς Δρογουδίτες βλ. ἐπίσης ὅσα σημειώνει ὁ Σωκρ. Ν. Λιάκος, *Τί πράγματι ἦσαν οἱ Σκλαβηνοί*, σ. 120-123. Βλ. καί παρακάτω, σημ. 50.

45. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 39.

46. Βλ. Ἄννας Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, σ. 29, 64 καί σημ. 6, 121, σημ. 3.

Ἡπειρίου)⁴⁷ εἶναι τὰ πέντε φῦλα πού μνημονεύονται στὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (±614) δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης⁴⁸. Οἱ Ρυγγῖνοι⁴⁹ καί οἱ Στρυμονίτες⁵⁰ στὰ τέλη τοῦ 7ου αἰώνα (676-678) συμπληρώνουν τόν ἀριθμό τῶν σλαβικῶν φυλῶν πού μαζί μέ τούς Σμολεάνους τοῦ Νέστου (10ος αἰ.)⁵¹ κυκλοφοροῦσαν στὰ βυζαντινά ἐδάφη, ὡς κοινωνίες γεωργῶν καί κτηνοτρόφων, μακριά ἀπό τὰ ἀστικά κέντρα, μέ παραδοσιακό τρόπο ὀργάνωσης καί εἰδωλολατρική πίστη⁵².

Οἱ Σαγουδάτοι ἦταν ἐγκαταστημένοι στὰ ὄρεινά⁵³ τῆς Πιερίας καί φαίνεται ὅτι ἀπό τήν ἀνεκτική πολιτική τῶν Βυζαντινῶν ἀπέναντί τους προσήλθαν στόν χριστιανισμό καί μέ τήν πολιτική τοῦ Βασιλείου Β', πού θέλησε νά ἀντιμετωπίσει ἐπί ἴσοις ὅροις τούς ὁμόδοξους λαούς⁵⁴ στό πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οἱ φυλές τῶν

47. Βλ. J. Koder, Προβλήματα τῆς σλαβικῆς ἐποίκισης καί τοπωνυμίας στή μεσαιωνική Ἡπειρο, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 9-35.

48. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 39.

49. Γιά τούς Ρυγγῖνους σλάβους βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, σ. 161 κ.έ. Φ. Μαλιγκούδη, *Οἱ Σλάβοι στή Μεσαιωνική Ἑλλάδα*, σ. 44-45. Ὁ Ἱ. Ε. Καραγιαννόπουλος πίστευε ὅτι οἱ Ρυγγῖνοι τοποθετοῦνταν στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονα (τήν πληροφορία βλ. στό βιβλίο τῆς Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 40, σημ. 35). Βλ. καί σημ. 50.

50. Γιά τούς Στρυμονίτες Σλάβους βλ. P. Lemerles, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, II, *Commentaire [Le Monde Byzantine, Éditions du centre National de la Recherche scientifique]*, Paris 1981, σ. 90, καί 112-113. Πρβλ. καί Π. Κ. Χρήστου, *Διηγήσεις περί τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Κείμενο - μετάφρασις - εἰσαγωγή - σχόλια ὑπό Παναγ. Κ. Χρήστου [Κέντρον Ἁγιολογικῶν Μελετῶν Ἱερῶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης]*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48-50, 100, 107, 111, 131 (πρβλ. Ἁγίου Δημητρίου Θαύματα. Οἱ συλλογές ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καί Ἀωνύμου. Ὁ βίος, τὰ θαύματα καί ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰσαγωγή, Σχόλια, ἐπιμέλεια Χαράλαμπος Μπακιρτζής, *Μετάφραση Ἀλόη Σιδέρη*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 422, 425, 442, 461).

51. Γιά τούς Σμολεάνους Σλάβους βλ. V. Beševliev, *Pârvobălgarski Nadpisi*, Sofia 1992, Νο 14, σ. 141 - ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

52. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 43. Πρβλ. Φ. Μαλιγκούδη, *Οἱ Σλάβοι στή μεσαιωνική Ἑλλάδα*, σ. 48, 59.

53. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 43.

54. Βλ. σχετικά, Εὐανθίας Κωνστακίνου ἢ Τέγου-Στεργιάδου, *Τά σχετικά μέ τήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας Σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β'*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 53 κ.έ.

εύρισκομένων εντός τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας Σλάβων - χριστιανῶν πλέον - ὑπήχθησαν στίς ἐπισκοπές πού γειτόνευαν μέ αὐτούς. Ἔτσι συνέβη προφανῶς καί μέ τήν ἐπισκοπή Πέτρας.

Ὁ τοπογραφικός προσδιορισμός (θεωρίες)

Τό ζήτημα τῆς συγχώνευσης στόν χριστιανικό ἑλληνογλωσσο πληθυσμό τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας καί τοῦ χριστιανικοῦ ὀρθόδοξου σλαβικοῦ στοιχείου τῶν Σαγουδάτων μᾶς εἰσάγει σ' ἓνα ἄλλο πρόβλημα πού ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τήν ἔρευνα μέ διστάμενες ἀπόψεις· εἶναι τό πρόβλημα τῆς τοπογραφικῆς θέσης τῆς Πέτρας καί τῆς σύνδεσης ὄλων τῶν μαρτυριῶν μέ τίς προτεινόμενες ταυτίσεις. Ἀπό τήν ἀμφιβολία τῶν κυρίων ἐρευνητῶν πηγάζουν ἐπίσης διαφορετικές τοποθετήσεις ὡς πρός τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἐρμηνεία τῶν βυζαντινῶν πηγῶν γιά τήν τοποθέτηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί τόν προσδιορισμό τους.

Ἡ ἀποψη τῆς Βασιλικῆς Κράβαρη ὅτι ὅλες οἱ μνημονεόμενες πηγές οἱ ἀναφερόμενες στήν Πέτρα ὀρίζουν γεωγραφικά τή θέση τῆς μεσαιωνικῆς Πέτρας στήν περιοχή τῶν Πετρῶν, κοντά στή λίμνη τοῦ Ἀμυνταίου⁵⁵, δέν μᾶς βρῖσκει καθόλου σύμφωνους. Εἶναι φυσικό τά τοπωνύμια Πέτρα, πού εἶναι συχνά⁵⁶, νά δημιουργοῦν τέτοια

55. Βλ. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, σ. 314-315.

56. Βλ. *MEE*, τόμ. Κ', σ. 112-113. Περίφημη εἶναι ἡ μονή τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη (βλ. Ἐλένης Κακουλίδη - Πάνου, Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Προδρόμου τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη, *Ἑλληνικά* 21 (1968) 3-39 = Συμβολές. Νεοελληνικά Μελετήματα, Ἰωάννινα 1982, σ. 159-191), ἡ Πέτρα τῆς Μαγνησίας (βλ. Γ. Κουλουρά, Ἡ περιοχή τοῦ Παγασητικοῦ κατά τοὺς Μέσους χρόνους [Δ' - ΙΔ' αἰ.], δακτυλ. διδ. διατριβή, Ἰωάννινα 1997, σ. 271-272). Πρὸβλ. καί μικροτοπωνυμικά, ὅπως π.χ. ἡ Πέτρα τῆς Καλαμαριᾶς στά ὄρια τῆς Μακεδονίας (βλ. Ἰωάν. Κ. Βασοδραβέλλη, *Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας*, τόμ. Γ', Ἀρχεῖον Μονῆς Βλατάδων 1466-1899 [*Μακεδονική Βιβλιοθήκη*, 20], Θεσσαλονίκη 1955, σ. 42-43, ἀριθ. ἐγγρ. 45 ἢ ἡ ἀρχική ὀνομασία τοῦ Πετριταίου (Πέτρα) (βλ. Γεωργ. Χατζηκυριάκου, *Σκέψεις καί ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας ἀνά τήν Μακεδονίαν [1905-1906]*, ἔκδ. β', Θεσσαλονίκη 1962, σ. 151). Ἀπό τή θέση τῶν μοναστηριῶν πού εἶναι χτισμένα πάνω σέ ὑψηλοὺς βράχους οἱ ἴδιες οἱ μονές προσλαμβάνουν τό προσωνύμιο Πέτρα, π.χ. ἡ μονή Σίμωνος Πέτρας (Ἅγιο Ὄρος), ἡ Παναγία τῆς Πέτρας (Λέσβος) κ.ά.

ζητήματα ταυτίσεως. Ἄλλά εἶναι ὀφθαλμοφανῆς ὁ συσχετισμός τῶν πηγῶν μέ τό τοπογραφικό περιβάλλον, ὥστε ν' ἀποκλείονται ὀρισμένες μαρτυρίες στό συσχετισμό τους μέ τόν συγκεκριμένο τόπο καί, κατ' ἐπέκτασιν, τά ἱστορικά γεγονότα πού διαδραματίζονται στό χῶρο. Ἔτσι οἱ ἀναφορές πού συνδέουν τά τακτικά μέ τήν ἐπισκοπή Πέτρας καί ἡ ὁποία τοποθετεῖται ἀπό τήν Κράβαρη κοντά στό Ἀμύνταιο⁵⁷, δέν εἶναι δυνατό νά γίνουν ἀποδεκτές σέ μιά ἐπισκοπή πού ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Οὔτε ἡ ὀνομασία *Πετρισκός*, πού μνημονεύεται στό ἔργο τοῦ Σκυλίτη⁵⁸, συνδέεται μέ τήν περική Πέτρα⁵⁹. Ἐντονότερο γίνεται τό πρόβλημα κατά τήν Παλαιολόγια περίοδο, ὅπου οἱ μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν Ἀκροπολίτη, Παχυμέρη καί Κατακουζηνού⁶⁰ ἔχουν ἐρμηνευτεῖ κάποτε λανθασμένα, πότε ἀπό τόν ἕναν καί πότε ἀπό τόν ἄλλον μελετητή.

Ἡ ἴδρυση τῆς μονῆς τῆς «παρά τήν Πέτραν»

Ἡ μονή τῆς Πέτρας, χτισμένη σέ ἀπόσταση δύο περίπου χιλιομέτρων ΝΑ τοῦ κάστρου στή θέση πού θρῖσκεται σήμερα τό οἰκοδομικό συγκρότημα τοῦ Σανατορίου, μᾶς εἶναι γνωστή ἀπό τετράστιχη κτητορική ἐπιγραφή, πού εὐτυχῶς εἶδε καί κατέγραψε ἀπό τήν πλάκα πού θρῆθηκε στό δάπεδο τῆς ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ὁ φιλόλογος - γυμνασιάρχης Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἕνα ἔμμετρο ἐπίγραμμα σέ ἰαμβικό δωδεκασύλλαβο στίχο. Σωζόταν σχεδόν ὀλόκληρο ὅταν ὁ Ἀναγνωστόπουλος τό κατέγραψε, γιατί τώρα σκεπάστηκε ἀπό μεταγενέστερες ἐργασίες ἐπί τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Τό κείμενο εἶχε

57. Βλ. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, σ. 314.

58. Βλ. Ἰωάννης Σκυλίτης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἐκδ. I. Thurn, Ioannis Skylitzae *Synopsis Historiarum* [*CFHB*, vol. V], Berolini et Novi Eboraci 1973, σ. 353: «ἐν τῷ πετρισκῷ (πετρισκῷ)». Γιά τό τοπωνύμιο βλ. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, Ἐρευναί ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, *ΠΑΕ* 1933, σ. 60.

59. Βλ. παραπάνω σημ. 55, 57.

60. Βλ. Παναγ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία, σ. 111-112.

ώς ἐξῆς:

«----- λαμπράν σύν Θεῶ
Νικήτας ἀνήγειρεν ὁ Πέτρος θύτης
ἀνθ' ὧν περ αἰτεῖ λύσιν ἀμπλακημάτων
ἐν ἔτ(ει) τῶ χρονθ' ἰν(δικτιῶνο)ς ἰδ' »⁶¹.

Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, πού μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τό βυζαντινό καθολικό τῆς μονῆς ἰδρύθηκε ἀπό τόν ἐπίσκοπο Πέτρος Νικήτα στήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ (ἐν ἔτει 1151), ἀποτελεῖ σπουδαία μαρτυρία γιά ὑπαρξη στήν ἴδια θέση ἑνός μνημείου, πού φυσικά δέν εἶναι αὐτό πού σώζεται σήμερα καί πού μεταφέρει τή χρονολογία ἴδρυσῆς του μέ κεράμινη ἐπιγραφή ἐντός πλαισίου πάνω ἀπό τό παράθυρο τῆς δυτικῆς ὄψης: 1151. Ὁ βυζαντινός ναός φαίνεται ὅτι καταστράφηκε. Ὅρισμένα ἀρχιτεκτονικά γλυπτά βρῖσκονται ἐντειχισμένα στόν ναό πού διαδέχτηκε τό βυζαντινό μνημεῖο. Πότε χτίστηκε τό μεταβυζαντινό μνημεῖο, πού μέ διάφορες ἐπισκευαστικές ἐπεμβάσεις σώθηκε ὡς τίς μέρες μας, μᾶς βοηθαίει νά γνωρίσουμε μιά ἄγνωστη ἐπιγραφή πού φυλάσσεται στό Ἱερό Βῆμα τῆς ἐκκλησίας. Πρόκειται γιά ἐπιγραφή ἐγκαινίων ναοῦ, μεγαλογράμματη, πάνω σέ λεία ἐπιφάνεια μαρμάρου, τό κείμενο τῆς ὁποίας, διατεταγμένο σέ τέσσερις σειρές, εἶναι τό ἀκόλουθο:

+ ΑΝΕΓΕΡΘΗ ΠΑΡΟΥΣΑ ΚΥΡ
ΒΙΣ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ
ΑΧΗ ΔΙΑ ΣΙΝΔΡ(Ο)Μ(Η)Σ ΚΑΙ
ΕΞΟΔΟ(Υ)...⁶²

Τό κείμενο δέν συνεχίζεται στό λεῖο μάρμαρο. Εὐτυχῶς διασώζεται ἡ χρονολογία (1608) ἀνέγερσης, πού μεταφέρει πιθανώτατα τή χρονολογία ἀνέγερσης τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ πάνω στή θέση τοῦ βυζαντινοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς.

61. Ὁ.π.

62. Βλ. εἰκ. 16.

Περίοδος τῆς Λατινοκρατίας

Γιά τίς ἀρχές τῆς Λατινοκρατίας στήν περιοχή διαθέτουμε καί γιά τήν Πέτρα μιά μαρτυρία στίς λατινικές πηγές γιά τή δικαιοδοσία τοῦ Λατίνου «ἀρχιεπισκόπου» Θεσσαλονίκης· εἶναι μιά ἐπιστολή τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' (1190-1216) πρὸς τόν μητροπολίτη του Θεσσαλονίκης Γουαρίνο (χρονολ. 6 Ἀπρ. 1212)⁶³. Τό σχετικό ἀπόσπασμα ἀπό τήν ἔκδοση τῆς *Patrologiae Latinae*⁶⁴, πού παραθέτει καί σχολιάζει ὁ Tafel⁶⁵, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ad haec ipsi Thessalonicensi metropoli suam confirmamus provinciam; in qua subscriptos episcopatus specialibus nominibus duximus experimentos, videlicet Citrensem, Beriensem, Campaniensem, Vardariensem, Serviensem, Petrensem, Platamonensem, Langardensem, Adrameriensem, Nerisiensem et Cassandriensem»⁶⁶.

Εἶναι προφανές ὅτι ἀκολουθεῖται ἡ γεωγραφική θέση τῶν ἐπισκοπῶν σ' ἓνα κείμενο ἐπιστολῆς πού ἀποκαθιστᾷ τά προνόμια τοῦ Θεσσαλονίκης στό *status quo antem* τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ στό Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁶⁷. ἔτσι ὁ Γουαρίνος ὀνομάζεται *primatus* (πρωθιεράρχης) καί *legatus* (ἔξαρχος) τοῦ πάπα, ἔχοντας στή δικαιοδοσία του ἕνδεκα ἐπισκοπές. Ἡ Ἐπισκοπή Πέτρας καταλαμβάνει ἀνάμεσα σ' αὐτές τήν ἕκτη θέση, ἀλλά ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι δέν ἐπηρέασε τή λειτουργία τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκοπῶν, ἀφοῦ στό *Provinciale Romanum*, τό γνωστό ὡς «ἐπαρχιακόν» (1228)⁶⁸, ὁ Θεσσαλονίκης ἐμφανίζεται ὅτι ἔχει δικαιοδοσία μόνο σέ δύο ἐπισκοπές⁶⁹ ἢ κατ' ἄλλους σέ καμία⁷⁰.

63. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 67. Πρὸβλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 123.

64. *PL*. 216, στ. 557. Πρὸβλ. I. Potthast, *Regesta*, τόμ. I, σ. 382 (4. 422).

65. Βλ. Th. L. Fr. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, σ. 84-86.

66. Ὁ.π., σ. 85 πρὸβλ. καί σημ. 64 ἐδῶ.

67. Γιά τό *Illyricum* βλ. D.I. Pallas, *L' Illyricum Oriental. Aperçu historique. La problématique de son archéologie chrétienne*, *Θεολογία* 51 (1980) 62-76. Πρὸβλ. Γ. I. Θεοχαρίδου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 40-59 καί 91-125, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

68. Βλ. G. Fedalto, *La Chiesa Latina in Oriente*, τόμ. I, Verona 1973, σ. 230.

69. Βλ. Ν. Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 68.

70. Ὁ.π., σ. 68 σημ. 2, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

Παλαιολόγειοι χρόνοι

Ἡ γενική πληροφορία τοῦ Ἀκροπολίτη στό χωρίο «ἐπεὶ δὲ ὑπὸ τὸν βασιλέα ἐγεγόνει Θεσσαλονίκη καὶ Βέρροια τὰ ἐκεῖθεν αὐτῶν καὶ πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τοῦ Πλαταμῶνος ἀρχόμενα ὑπὸ τὸν δεσπότην Μιχαὴλ ἐτέλουν, ἔτι τε τὰ περὶ Πελαγονίαν καὶ Ἀχρίδα καὶ Πρίλαπον τοὺς δὲ Βοδινούς καὶ Σταρίδολα, Στροβόν τε καὶ τὰ περὶ ταῦτα ὁ τοῦ Δημητρίου πατῆρ, τοῦ Μιχαὴλ δὲ θεῖος, ὁ ἄγγελος κατεῖχε Θεόδωρος»⁷¹ εἶναι τὸ κλειδί, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει κανεὶς τίς ἀναφορές στὰ ἔργα τῶν ἱστορικῶν Παχυμέρη καὶ Καντακουζηνοῦ πού ἔχουν συσχετισεῖ τοπογραφικά καὶ ἱστορικά μέ τὸ δῖλημα τῆς Πιερικῆς Πέτρας καὶ τῶν Πετρῶν πού συνταυτίζει ἡ βασιλικὴ Κράβαρη⁷².

Ἡ μαρτυρία τοῦ Παχυμέρη «χειροῦται δὲ καὶ Καστοριάν καὶ Πελαγονίαν καὶ Δεύρας, Τξέρνικόν τε καὶ Διάβολιν καὶ τὴν Πρίλαπον, Βοδεεινά τε καὶ Βόστρον, ἔλλιμνον νῆσον, Πέτραν, Πρέσπαν τε καὶ Στερίδολα καὶ Ἀχρίδαν καὶ τὰ Ἰλλυριῶν ὄχυράματα»⁷³ δέν συνδέεται, ὅπως ὀρθά παρατήρησε ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα⁷⁴, μέ τὴν Πιερικὴ Πέτρα καὶ ἡ ἀποψη ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Ἀκροπολίτη πού παρακολουθεῖ τίς ἴδιες περιοχές, καθὼς καὶ ἀπὸ μία φιλολογικὴ παρατήρηση ὅτι ὁ ἐξοβελισμὸς τῶν κομμάτων στή φρ. «ἔλλιμνον νῆσον Πέτραν» προσδιορίζει καλύτερα τὴν λίμνη τοῦ Ἀμυνταίου.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ («προσεχώρου δὲ ἀμαχεὶ τὰ περὶ τὴν Ἐδεσσαν καὶ Βέρροϊαν φρούρια καὶ αἱ πολίχναι, Σταρίδολα λεγόμενον καὶ ἡ Πέτρα καὶ ὁ Σωσκός καὶ ἡ Δεύρη, ἔτι τε ὁ Ὀστροβος καὶ τὰ Νότια καὶ ἐκ τῶν Θετταλίας πολιχνίων τὸ Λυκοστόμιον καὶ τὸ Καστρίον»⁷⁵) ἀποσυνδέει ἐπίσης τὸ τοπωνύμιον

71. Βλ. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονικὴ Συγγραφή, ἔκδ. Aug. Heiseberg (ἐπανέκδ. μέ διορθώσεις P. Wirth), Stuttgart 1978, σ. 84, στίχ. 16-22.

72. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ RE XXXVII (1937) 167. Πρβλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, σ. 37 καὶ Vassiliki Kravari, Villes et Villages, σ. 314.

73. Γεώργιος Παχυμέρης, Ρωμαϊκὴ ἱστορία, ἔκδ. Albert Failler, τόμ. I (βιβλία I-III), [CFHB, vol. XXIV/1], Paris 1984, σ. 151, στίχ. 10-13.

74. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 125 καὶ σημ. 53.

75. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, Ἱστορία, ἔκδ. B. G. Niebuhr, τόμ. III, Βόννη 1832, σ. 13 (βιβλ. IV), στίχ. 2-6. Γιὰ τὴ σύνδεση τῆς μνημονευόμενης

Πέτρα από τό συγκεκριμένο κάστρο τῆς Πιερίας, ἀλλά τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι ἡ περιοχή δέν ὑποτάσσεται στόν βυζαντινό αὐτοκράτορα. Μέ τίς εἰδήσεις αὐτές ὁ Καντακουζηνός παρέχει σημαντικές πληροφορίες γιά τήν τύχη τοῦ περιορισμένου χώρου γιά τή λιγόχρονη Σερβική κυριαρχία στήν περιοχή⁷⁶. Μιά ἄλλη πληροφορία ἀπό τό

Πέτρας μέ τήν Πέτρα τῆς Πιερίας βλ. Μαργ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, σ. 158 σημ. 3· πρβλ. *RE* XXXVII (1937) 1168· Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 8. Ἡ Βασιλική Νεράντζη - Βαρμάζη (Ἡ Βαλκανική ἐπαρχία, σ. 181), ἐνῶ ἀμφισβητεῖ τή σύνδεση τῆς Πέτρας πού ἀναφέρεται στήν πηγὴ μέ τήν Πέτρα τῆς Πιερίας, ὅπως πίστευε ὁ Παλαζῶτος, στή σημ. 275 τῆς ἐργασίας της παραθέτει τή γνώμη τῆς Κράβαρη (*Villes et Villages*, σ. 125), ἡ ὁποία ὅμως δέν ἀναφέρεται στό χωριό αὐτό τοῦ Καντακουζηνοῦ μόνο ἢ Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα (ὅ.π., σημ. 74) σχολιάζει τό ἀντίστοιχο χωριό τοῦ Παχυμέρη. Ἡ ἀποσύνδεση τοῦ χωρίου τοῦ Καντακουζηνοῦ μέ τήν Πιερική Πέτρα εἶναι δέβαιη, γιατί ἡ ἀναγραφή τῶν τοπωνυμίων γίνεται μέ κατεύθυνση ἀπό Βορρᾶν πρὸς τὰ Νότια: Σταριδόλα, Πέτρα, Σωσκός, Δεῦρη, Ὅστροβος γιά τὰ τοπωνύμια Πέτρα καί Δεῦρη βλ. Ἄντ. Κεραμοπούλου, Ἐρευναι ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, *ΠΑΕ* 1933, σ. 60, 63· γιά τό τοπων. Σωσκός, βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, Τί πράγματι ἦσαν οἱ Σκλαβηνοί, σ. 119.

76. Γιά τό θέμα τῆς Σερβοκρατίας στήν περιοχή βλ. Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, Ἡ Βαλκανική ἐπαρχία, σ. 181-182. Ἡ Β. Νεράντζη - Βαρμάζη ἔχει δίκιο ὅταν γράφει ὅτι «δέν ὑπάρχει καμιά μαρτυρία στίς βυζαντινές πηγές γιά τήν παρουσία τῶν Σέρβων στήν Πιερία», ἐκτός ἀπό τό συγκεκριμένο χωριό τοῦ Καντακουζηνοῦ, καί ὅτι «πιθανότερο πάντως εἶναι ὅτι οἱ Σέρβοι κατέβηκαν στή Θεσσαλία μέσα ἀπό τὰ περάσματα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τήν περιοχή τῶν Σερβίων καί τό πέρασμά τους πρὸς τή Θεσσαλία εἶχε μικρὴ ἢ ἐλάχιστη σχέση μέ τήν Πιερία» (ὅ.π.). Πράγματι, ἡ ἀπό Β. κίνηση τῶν Σέρβων πρὸς τή Θεσσαλία καί ἐν συνεχείᾳ ἡ στροφή γιά τήν ἐξασφάλισή τους μέ τήν κατάληψη τῶν στενῶν τῶν Τεμπῶν (Λυκοστόμιον, Καστρίον), δηλώνει τό ἐνδιαφέρον τοῦ Στεφάνου Δουσᾶν ἀποκλειστικά γιά τό χωρὸ τῆς Θεσσαλίας (βλ. σχετικά Γ. Σούλη, Ἡ πρώτη περίοδος τῆς Σερβοκρατίας ἐν Θεσσαλίᾳ [1348-1356], *ΕΕΒΣ* 20 [1950] 56-73 = Γεώργιος Σούλης 1927-1966, Ἱστορικά Μελετήματα. Βυζαντινά - Βαλκανικά - Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1980, σ. 80-97), ὅπου φαίνεται ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ Δουσᾶν περιορίζονται στή Θεσσαλία καί τόν Δυτικό Ἑλλαδικό χωρὸ. Ἡ θέση *Καστρίον* θά πρέπει νά ταυτιστεῖ μέ τό γνωστό ὡς Κάστρο τῆς Ὠριᾶς (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Τὰ Κάστρα τοῦ Πλαταμῶνα καί τῆς Ὠριᾶς Τεμπῶν καί ὁ Τεκές τοῦ Χασᾶν Μπαμπᾶ [*Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη*, 37], Θεσσαλονίκη 1972, σ. 87-109). Ἡ ἀποψη ἐνισχύεται καί ἀπό τὰ γραφόμενα τοῦ Καντακουζηνοῦ (ἐκδ. Βόννης, τόμ. I, σ. 473-474), ὁ ὁποῖος περιγράφει τίς κατακτήσεις τοῦ διοικητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 333) στήν περιοχή αὐτή, τὰ κάστρα δηλαδή τοῦ Γόλου (Βόλου), τοῦ Καστρίου καί τοῦ Λυκοστομίου (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, ὅ.π., σ. 97). Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καί ὁ Παναγ. Ν. Ἀναγνωστόπουλος,

ἔργο τοῦ Καντακουζηνοῦ πού θεωρήθηκε δῆθεν σημαντική γιά τήν ὑπαρξη τῆς μονῆς παρὰ τήν Πέτρα, μονή πού κατά παράδοσιν ιδρύθηκε στά χρόνια τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1283-1328), ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε ἡ ἴδρυσή της τοποθετεῖται στά μέσα τοῦ 12ου αἰ., θά πρέπει ἐπίσης νά ἀποδοσμευθεῖ ἀπό τίς σχετικές μέ τήν περιοχὴ πού ἐξετάζουμε μαρτυρίες. Πρόκειται γιά ἓνα ἐκτεταμένο χωρίο ἀπό τό γ΄ βιβλίο τῆς *Ἱστορίας*, τό ὁποῖο μεταξύ τῶν ἄλλων παραδίδει: «Ὅθεν καί γενόμενος ἐν Θεσσαλονίκῃ οὐδενὸς τῶν ἐκεῖσε τολμηθέντων ἐπὶ ὠμότητι καὶ πονηρίᾳ βεβοημένως ἀπελείπετο. Πρῶτον δὲ ἐν τῇ μονῇ τῇ προσαγορευομένῃ Πέτρα ἀπρόϊτον μένειν κατεδίκασαν, προνοίας τῆς εἰς τό σῶμα προσηκούσης οὐδεμιᾶς ἀποστερήσαντες»⁷⁷. Πράγματι ἡ δυσκολία νά παρανοήσει κανεὶς τό χωρίο ἀπορρέει, τόσο ἀπό τό γεγονός ὅτι λίγο πρὶν ἀναφέρεται ἡ Θεσσαλονίκη καὶ συνεκδοχικὰ ἡ σκέψη ὀδηγεῖται πρὸς τήν πλησιέστερη μονή τῆς Πιερικῆς Πέτρας καὶ ὄχι στήν ὁμώνυμη καὶ περίφημη μονή τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅσο καὶ ἀπό τὴν δυσκολία νά παρακολουθηθεῖ κανεὶς τό κείμενο τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Ὁ Καντακουζηνὸς ὅταν πολιορκοῦσε τό Περιθεώριον ἔγραψε στοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγ. Ὁρους νά μεσολαβήσουν πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη, ὥστε νά πάψει ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς. Τότε ὁ πρῶτος Ἰσαάκ, ὁ ἡγούμενος τῆς Λαύρας Μακάριος καὶ ὁ Κάλλιστος (τότε ἱερέας, μετέπειτα πατριάρχης) καὶ Σαβάς (μοναχὸς τῆς Μονῆς Βατοπεδίου) πῆγαν στήν Κωνσταντινούπολη, παρουσιάστηκαν στὸν πατριάρχη καὶ παρεκάλεσαν γιά τήν εἰρήνη. Τότε ὁ πατριάρχης καὶ τό περιβάλλον τῆς αὐτῆς σκέφτηκαν νά διασπάσουν τήν ἐνότητα τῶν τεσσάρων μοναχῶν καὶ τοὺς διέσπειραν σὲ διαφορετικούς χώρους μέ σκοπὸ νά τοὺς πλευρίσουν κατὰ μόνες καὶ νά τοὺς πείσουν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Καντακουζηνοῦ γιά εἰρήνη εἶναι προπέτασμα καπνοῦ στά ἄνομα σχέδιά του. Ἔτσι ἀνέδειξαν τὸν Μακάριο στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς κατηγόρησαν ὅτι ὑποστηρίζουν τάχα τὸν φίλο του τὸν Καντακουζηνό. Στὴ φρ.

⁷⁷ Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπικὴ Πιερία, σ. 104-107, κυρίως σ. 105: «Τὸ Καστρίν ἢ Καστρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ πρέπει νά εἶναι τό Κάστρο τῆς Ὠριάς».

77. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, ἐκδ. Lud. Scopen, τόμ. II (βιβλ. IV), Βόννη 1831, σ. 213, στίχ. 5-7.

«ὄθεν καὶ γενόμενος ἐν Θεσσαλονίκῃ» ἐννοεῖται ὁ Μακάριος. Ἡ φρ. «πρῶτον μὲν» (=Στὴν ἀρχὴ ὅμως) τίθεται γιὰ νὰ δηλώσει: α) <καὶ Μακάριον> μὲν ἐν τῇ μονῇ τῇ προσαγορευομένη Πέτρα ἀπρόϊτον μένειν κατεδίκασαν, προνοίας τῆς εἰς τὸ σῶμα προσηκούσης οὐδεμιᾶς ἀποστερήσαντες» (δηλαδή τὸν ἀνάγκασαν νὰ μένει ἀπλησίαστος στὴ Μονὴ <Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου> τῆς Πέτρας, προσφέροντάς του τὰ πάντα)· β) «Σαβάν δέ... ἐν ἑτέρῃ μονῇ τῇ χώρα προσαγορευομένη μένειν καὶ αὐτὸν ἐψηφίσαντο ἀπρόϊτον». Εἶναι προφανές ὅτι τὰ γεγονότα συμβαίνουν στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὰ πρόσωπα ἀπομονωμένα, ἓνα στὴ Μονὴ τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας καὶ τὸ ἄλλο στὴ Μονὴ τῆς Χώρας. Ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου στὴν ἔκδοση τῆς Βόννης ἐπέτεινε τὴ σύγχυση: *Isaacium vero, qui ordinem ducebat, ad monasterium Petra dictum condemnant: ita, ut a nemine conveniretur, nulla tamen re ad curandum corpus necessaria egeret, Sabam... in alio monasterio, Chora appellato manere, nec eum a quoquam adiri decreverunt* (ἔκδ. Βόννης, σ. 213). Ἡ λατινικὴ μετάφραση ὡς ὑποκείμενο θεωρεῖ τὸν Ἰσαάκιο, ἀλλὰ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου φανερώνει ὅτι τὸ πρῶτον μὲν ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ «ἀρχικά, στὴν ἀρχή». Ἔτσι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ κείμενο ἀναφέρεται στὰ δύο γνωστὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης⁷⁸.

Ἐπίσκοποι Πέτρας

Ἀπὸ τίς πενιχρὲς εἰδήσεις πού διαθέτουμε γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πιερικῆς Πέτρας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, οἱ σημαντικότερες εἶναι ἐκεῖνες πού συνδέουν μὲ βεβαιότητα τὸ κάστρο μὲ τὴν ἐπισκοπὴ μέσω τῶν ἀναφορῶν σὲ ἐπισκόπους Πέτρας, ἐπώνυμους καὶ ἀνώνυμους. Ἡ διαδρομὴ αὐτὴ ὑποδηλώνει ἱστορικὰ καὶ τὴν ὑπαρξὴ σφριγηλῆς ζωῆς τοῦ οἰκισμοῦ. Σημαντικὴ θέση ἀνάμεσα στὶς μαρτυρίες γιὰ τοὺς ἐπισκόπους κατέχουν οἱ ἀκόλουθες πηγές:

1) Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆ Μονῆ τῆς Πέτρας, τὸ

78. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς βλ. G. Weiss, *Des Kaiser Johannes Kantakouzenos - Aristokrat, Staatsman Kaiser und Mönch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert*, Wiesbaden 1969, σ. 116 κ.ε. Πρβλ. Γ. Θεοχαρίδη, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, σ. 393-413.

όποιο μᾶς παραδίδει, ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, τό ὄνομα ἐνός ἐπισκόπου γύρω στά μέσα τοῦ 12ου αἰώνα. Ὁ ἀναφερόμενος στήν ἐπιγραφή «**Νικήτας Θυηπόλος**» ἀποκλείει κάθε ὑπόψια ὅτι μπορεῖ νά σχετιστεῖ μέ τόν προγενέστερο, γνωστό ἀπό ἀγιορειτικό ἔγγραφο τοῦ 1078, μητροπολίτη Βέροιας Νικήτα, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει «μέγας οἰκονόμος» τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καί ἦταν ὁ ἰδρυτής τοῦ ναοῦ τῆς παλαιᾶς μητρόπολης στή Βέροια⁷⁹.

2) Στό ἔτος 1277 μνημονεύεται ἕνας **ἀνώνυμος** ἐπίσκοπος Πέτρας, στό «Mémoire d' Ogier» πού μελέτησε ὁ R. Loenertz⁸⁰. «Le texte», γράφει ὁ Loenertz, «parle d' un *episcopus Petrensis*. Le nom est corrompu, mais parmi les sièges épiscopaux dépendant de la métropole de Thessalonique l' *episcopatus Citrensis* est le seul dont le nom puisse aisément devenir Petrensis sous la plume d' une scribe ignorant ou négligent»⁸¹. Στό κείμενο αὐτό ἀναφέρεται ἡ V. Kravari, γράφοντας ὅτι «la correction en “Citrensem”, proposée par l' éditeur, ne semble pas nécessaire»⁸². Ἡ ἄποψη αὐτή μᾶς βρῖσκει ἀπόλυτα σύμφωνους.

3) Ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας **Ἰωάννης ὁ Περαιτικός**⁸³ εἶναι μάρτυρας

79. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της (11ος - 18ος αἰ.). Ἱστορική καί ἀρχαιολογική σπουδή τῶν μνημείων τῆς πόλης [Ἔργον τοῦ Πολιτισμοῦ, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, ἀρ. 54], Ἀθήνα 1994, σ. 57 καί κυρίως σ. 90, ὅπου ἡ κτητορική ἐπιγραφή τῆς Παλιᾶς Μητρόπολης Βέροιας «καί τοῦτο ἔργον Νικήτα Θυηπόλου», πού θυμίζει τή φόρμουλα τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μονῆς Πέτρας.

80. Βλ. R. - J. Loenertz, Mémoire d' Ogier, Protonotaire, pour Macro et Marchetto Nonces de Michel III paléologue auprès du Pape Nicolas III 1978, printemps- été, *Orientalia Christiana Periodica* 31 (1965) 374-408 (=Byzantina et Francocraeca [storia e Letteratura Raccolta di Studi e Testi, 118], Roma 1970, σ. 549.

81. Ὁ.π. Στόν ἴδιο ἐπίσκοπο ἀναφέρεται ὁ πρωτονοτάριος Ὀγκέριος καί μᾶς μιᾶ γιά τή φυλάκισή του ἀπό τόν Ἰωάννη Α' Δούκα τῆς Θεσσαλίας, ἐπειδή δέν ἀποδεχόταν τίς ἀνθωνωτικές ἀποφάσεις τῆς Συνόδου πού ἔγινε στή Θεσσαλία ἢ τήν Ἡπειρο (βλ. R. - J. Loenertz, Mémoire d' Ogier, σ. 386-387, 393). Ἡ ἄποψη τοῦ Loenertz ὅτι πρόκειται γιά τόν ἐπίσκοπο Κίτρου δέν εὐσταθεῖ. Πά τό θέμα αὐτό βλ. τώρα Χρ. Γ. Ντάμπλια, Ἡ Ἱστορία τῆς Θεσσαλίας τόν 13ο αἰώνα, Θεσσαλονίκη 2000 (δακτυλόγραφη διδ. διατριβή), σ. 82-84, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

82. Βλ. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, σ. 315.

83. Τήν ταύτιση τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου πού μνημονεύεται στή Διαθήκη τοῦ Θεοδώρου Κεραμέως (1284) [βλ. ἐπόμενη σημείωση] μέ τόν Ἰωάννη Περαιτικό πού ἀναφέρεται σέ ἔγγραφο τοῦ 1295 πρότεινε ὁ Θ. Παπαζώτος, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 3 καί 4. Οἱ ἐκδότες τοῦ ἐγγράφου τῆς Μ. Ἰδῆρων 67

στή Διαθήκη τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Θεοδώρου τοῦ Κεραμέα (12 Ἀπρ. 1284)⁸⁴. Τό ὑπ' ἀριθ. 75 ἔγγραφο τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας μαζί μέ τό ὑπ' ἀριθ. 67 ἔγγραφο τῆς Μονῆς τῶν Ἰδίων⁸⁵ (ἀπόφαση τοῦ πρωτασηκρήτη Μανουήλ Νεοκαισαρείτη, Ἰαν. 1295⁸⁶) προβάλλουν ὅλη τήν ἀξιόλογη προσωπογραφία τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. στό περιβάλλον τῆς Θεσσαλονίκης αὐτή τήν ἐποχή, ὅπως τόν ἐπίσκοπο Κίτρον Ἰωάννη Σηκο(υ)νηγό⁸⁷ καί τόν λόγιο νομικό Γεώργιο Φοβινό⁸⁸.

4) Σέ ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη Συμεῶνος Α' (1471/1472), ἔγγραφο πού ἐκδίδεται μέ ἀριθ. 27 στό Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Παντοκράτορος⁸⁹, ὁ ἀνώνυμος ἐπίσκοπος Πέτρας συμπεριλαμβάνεται στά ὀνόματα τῶν μαρτύρων πού συνυπογράφουν τή μετάθεση, στή θέση τοῦ

(βλ. ἐπόμενη σημείωση) δέν ἀμφιβάλλουν γιά τήν ταύτιση (Actes d' Iviron III, σ. 133) καί παραπέμπουν γιά τό πρόσωπο στό *PLP* no 22412.

84. Βλ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Actes de Lavra, II, de 1204 à 1328, texte, [*Archives de l' Athos*, VIII], Paris 1977, σ. 27-33, ἀριθ. ἔγγρ. 75, στίχ. 7: «τῶν πανιερωτάτων δηλαδή ἐπισκόπων Πέτρας κῦρ Ἰωάννου καί τοῦ Κασσανδρείας κῦρ Γεωργίου». Βλ. καί Θ. Ν. Παπαζώτος, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 3.

85. Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkamern, σ. 163-170, ἀριθ. ἔγγρ. 59/60, στίχ. 30-31 καί 157-158, ὅπου ἡ ἐπισκοπή διαβάστηκε ὡς «Πέτρας καί Λαγουδανείας». Βλ. τώρα τή νέα δημοσίευση τοῦ ἐγγράφου ἀπό τοῦς J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métrénéli, Actes d' Iviron, III, de 1204 à 1328 [*Archives de l' Athos*, XVIII], Paris 1994, σ. 130-137, ἀριθ. ἔγγρ. 67, στίχ. 4, 126-127, ὅπου ἡ ἀνάγωση τῆς λ. Λαγουδανείας διαβάζεται κανονικά Σαγουδανείας (γιά τό ζήτημα βλ. καί παραπάνω, σημ. 42).

86. Βλ. Actes d' Iviron, III, ὁ.π., σ. 130.

87. Βλ. Β. Κατσαροῦ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρον Ἰωάννης, σ. 145 (ἀνατ. σ. 64). Βλ. καί Actes d' Iviron, III, σ. 133 μέ παραπομπή στό *PLP* no 22232.

88. Ὁ.π., σ. 133. Μνημονεύω μόνο αὐτές τίς δύο περιπτώσεις, ἐπειδή ὁ μέν Ἰωάννης Κίτρον ἀνήκει στήν ἱστορία τῆς Πιερίας ὁ δέ Γεώργιος Φοβινός εἶναι περίφημος νομικός πού ἀπασχόλησε μέχρι πρόσφατα τήν ἐρευνα γιά τήν χρονολογική τοποθέτησή του - ὅπως συνέβη καί μέ τόν ἐπίσκοπο Κίτρον - (βλ. Β. Κατσαροῦ, *Γράμματα καί Πνευματική ζωή στή Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, στόν τόμο *τοῖς ἀγαθοῖς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Ἱστορία καί Πολιτισμός*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1997, σ. 196 καί σημ. 176).

89. Βλ. Vassiliki Kravari, Actes du Pantocrator, texte [*Archives de l' Athos*, XVII], Paris 1991, σ. 176-179, ἀριθ. ἔγγρ. 27, στίχ. 15: «τοῦ Ἀρδαμέρεος καί τοῦ Πίτρας».

μητροπολίτη Τραπεζοῦντος, τοῦ πρώην Ἀθηνῶν Δωροθέου⁹⁰.

5) Σέ ἐπιγραφή τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου στό Τσάγεξι⁹¹ (στά ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς Λυκοστομίου)⁹² μνημονεύεται ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας Ἀκάκιος (1492) ὡς ἀνακαινιστής τῆς Μονῆς⁹³.

Ἔτσι κλείνει ὁ κύκλος τῶν μαρτυριῶν γιά τή ζωή τῆς Πέτρας στούς τελευταίους βυζαντινούς αἰῶνες, τῆς Πέτρας πού ἐξακολούθησε νά ὑφίσταται ὡς μεσαιωνικό κάστρο καί μετά τήν Ὀθωμανική κατάκτηση⁹⁴, ὥσπου τελικά νά ἔρθει ἡ μεγάλη καταστροφή, γιά τήν ὁποία θά μᾶς μιλήσει ὁ π. Πορφύριος Σιμωνοπετρίτης στή συνέχεια.

90. Ὁ.π., σ. 178.

91. Γιά τό μνημεῖο βλ. Γ. Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ἐγ' καί ἰδ' αἰῶνος, 2. Ἡ Μονή τῆς Παναγίας καί τοῦ Ἁγίου Δημητρίου παρά τό Τσάγεξι (Κομνήνειον - Κονομεῖο), *ΕΕΒΣ* 5 (1928) 349-375, κυρίως σ. 353.

92. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 145 κ.έ.

93. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς «ἐπὶ τῇ βάσει προσφάτου φωτογραφίας» δημοσίευσε, ἐκτός ἀπό τόν Σωτηρίου (ὅ.π., σ. 353) καί ἡ Νόνα Παπαδημητρίου (ὅ.π., σ. 145).

94. Ἡ πρώτη κατάκτηση τῆς Βέροιας (8 Μαΐου 1387), βλ. Θ. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της, σ. 40 καί ἡ ὀριστική κατάκτηση τῆς Θεσσαλίας ἀπό τοὺς Τούρκους (βλ. Ν. Νικονάου, Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλίας, σ. 13).

✠ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΕΣΤΑΡΘΥ ΕΑΝΤ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΑΣΙΝ ΤΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΥΤΗΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ

Εις. 1α